

**prof. dr hab.
Bogusław Skowronek**

Pracuje w Instytucie
Filologii Polskiej
Uniwersytetu
Pedagogicznego
w Krakowie.

Główne zainteresowania
naukowe
to mediolingwistyka,
filmoznawstwo,
lingwistyka kulturowa,
wiedza o mediach
i kultura współczesna.

boguslaw.skowronek
@up.krakow.pl

JĘZYKOWY OBRAZ ŚWIATA

Język nie służy tylko do komunikacji, jest narzędziem
do interpretowania otaczającego nas świata.

Bogusław Skowronek

Instytut Filologii Polskiej
Uniwersytet Pedagogiczny
im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

zy świata w swoich głowach), czyli co myślą lub mają
na myśli, gdy danego słowa używają.

Postrzeganie

Język, widziany kiedyś wyłącznie jako abstrakcyjny system znaków, służący przekazowi informacji, dziś – w ujęciu lingwistyki kulturowej i lingwistyki kognitywnej (to dwa współczesne działy językoznawstwa) – jest traktowany jako część umysłu i jeden z podsystemów kultury. W języku jest bowiem zawarty cały system pojęć i kulturowych wzorców przynależnych określonej wspólnotie, odzwierciedlający jej kulturę, doświadczenia, dorobek, wartości i tradycję. Język nie służy zatem tylko do komunikowania (porozumiewania się), ale jest przede wszystkim narzędziem interpretowania rzeczywistości i w pewien (niedeterministyczny) sposób narzuca, określa obraz świata, utrzuca pewne wartości społeczne i pewne formy kontaktowania się ludzi. Co więcej, język, system pojęć (ludzki umysł) oraz otaczające człowieka warunki kulturowe wpływają na siebie wzajemnie, nieustannie wchodząc w rozmaite, złożone interakcje.

Dlatego najważniejszą kategorią, wręcz kluczową dla lingwistyki kulturowej, jest pojęcie językowego obrazu świata (JOS). Różnie bywa ono definiowane. Nie ulega jednak wątpliwości, że JOS stanowi podsumowanie i zestawienie codziennych ludzkich doświadczeń i przyjętych oraz zaakceptowanych przez

Wszyscy doświadczamy świata przede wszystkim dzięki zmysłom. Wzrok, słuch, smak, węch, dotyk pozwalają nam tworzyć w naszych umysłach obrazy rzeczywistości, która nas otacza. Ale należy przypomnieć, że istnieją też inne, mniej bezpośrednie sposoby rozumienia zjawisk świata. Najbardziej podstawowym jest język, którym się posługujemy (pierwotnie mówiony, wtórnie pisany). Język to bowiem wrodzony model komunikowania się człowieka i tym samym najważniejsze źródło tworzenia konceptualizacji, czyli właśnie mentalnych obrazów wszelkich zjawisk, relacji, kategorii czy obiektów świata nie tylko tego rzeczywistego, lecz także tego wyobrazonego czy wymyślnego. Wynika to z faktu, że słowa, których używamy (budulec zdań i tekstów), mają swoją treść (sens) i odsyłają do pojęć, które istnieją w naszych umysłach (lub dopiero się w nich pojawiają). Najważniejszy w tym ujęciu jest więc aspekt znaczenia – próba odpowiedzi na pytanie, jak ludzie konceptualizują świat, rozumieją go (jak tworzą obra-

SHUTTERSTOCK.COM

daną wspólnotę sensów, norm, wartości oraz wyobrażeń i nastawień wobec rzeczywistości – i to zarówno materialnej, jak i duchowej, psychicznej. Wszystkie istniejące definicje językowego obrazu świata łączą ogólną tezę, że język stanowi swoisty filtr kulturowy, przez który dana społeczność postrzega, kategoryzuje i wartościuje świat. JOS można zatem widzieć jako swoisty magazyn zbiorowego doświadczenia, lingwistyczny depozyt wiedzy o człowieku i kulturze.

Ujmując najprościej, językowy obraz świata to ponadjednostkowa (społeczna) interpretacja rzeczywistości, istniejąca w postaci struktury rozmaitych pojęć w umyśle i wyrażająca się na różnych poziomach języka. I chociaż każdy może nieco inaczej definiować jakieś słowo (nadawać mu znaczenie), to mocno należy zaznaczyć, że JOS obejmuje rozumienie najbardziej rozpowszechnione, prototypowe, najmocniej utrwalone w świadomości społecznej. Przykładowo, językowy obraz kota (główne cechy znaczenia przypisywane temu zwierzęciu) będzie nieco inny dla rolnika, uprawiającego zboże (bo pewnie główną cechą kota powinno być według niego sprawne łapanie gryzoni), inny dla mieszkańca wielkiego miasta, dla którego cechą główną jest fakt bycia pieszczochem i ulubionym zwierzęciem domowym (polowanie przez niego na gryzonie staje się cechą nieistotną), a jeszcze inny dla zoologa, widzącego kota przede wszystkim jako przedstawiciela grupy ssaków drapieżnych. Widać zatem, że obraz kota utrwalaony w języku może obejmować różne elementy (cechy znaczeniowe), ale raz jeszcze należy podkreślić, że JOS obejmuje te najbardziej rozpowszechnione znaczenia i przez to utrwalone społecznie. Językowa reprezentacja danego pojęcia (np. kota) wchodzi na stałe do językowego obrazu świata, jeśli to werbalizowane pojęcie (z typowymi, najczęściej funkcjonującymi cechami znaczeniowymi) staje się powszechnie rozpoznawalne i wspólne dla jak największej liczby ludzi, posługujących się danym językiem.

Interpretacja

Widać zatem wyraźnie, że językowy obraz świata to potoczna interpretacja rzeczywistości dokonywana z punktu widzenia filozofii zdrowego rozsądku i przeciętnego użytkownika języka, oddająca jego

mentalność, odpowiadająca jego punktowi widzenia i jego potrzebom. Stąd jest to perspektywa zawsze mocno antropocentryczna i etnocentryczna. Ale też trzeba zaznaczyć, że zdroworozsądkowa racjonalność potoczna, choć jest niezbędnym (bo podstawowym), to jednak nie wyłącznym fundamentem językowego obrazu świata. Może on być bowiem rozbudowywany i modyfikowany przez różne inne typy racjonalności – przede wszystkim scjentystyczną (naukową) i kreatywną (artystyczną). Ważną rolę odgrywają tutaj także konteksty społeczno-kulturowe, w których funkcjonuje dany użytkownik języka (przykład rolnika, mieszkańca miasta i naukowca zoologa i ich potencjalnych konceptualizacji kota). Takie uwarunkowania również bardzo mocno oddziałują na rozumienie rzeczywistości, a tym samym na ujętowanie – bo wyrażane za pomocą słów i zdań – obrazy świata. Dlatego też elementy składające się na JOS są odmienne w obrębie nie tylko różnych wspólnot społecznych, lecz także grup etnicznych – narodów. W różnych społeczeństwach rozpowszechnione (i odzwierciedlane w języku) są różne normy, wzorce kultury, sposoby myślenia, działania, a nawet odczuwania. Niektóre słowa w jakiś szczególnie sposób są ważne dla danej kultury, zresztą słowa te (nazywające określone pojęcia) wiele mówią o danej grupie etnicznej, charakteryzują bowiem nie tylko jej stosunek do tradycji, lecz także służą do narodowej „samoidentyfikacji”, pokazując, jakie zjawiska, rzeczy, zachowania są najważniejsze w rozumieniu

GROUND PICTURE/SHUTTERSTOCK.COM

świata dla danego społeczeństwa. W języku polskim przykładowo mogłyby to być zarówno słowa uroczyste, np. „Bóg, Honor, Ojczyzna”, jak i te zwykłe, „pospolite” – „bigos”, „pierogi” czy „schabowy”.

Tak więc językowy obraz świata to najbardziej utrwalony (by nie rzec – zakonserwowany) obraz świata w języku, historycznie (u)motywowany, ponadjednostkowy, powszechny, standardowy, oparty na wspólnej bazie kulturowej oraz racjonalności potocznej. W tym miejscu można jednak postawić pytanie. Czy wobec faktu, że JOS to podstawowa matryca poznawczo-językowa, swoista macierz lingwistyczno-kulturowa, można mówić o wariantach językowego obrazu świata, swoistych jego konkretyzacjach, tekstowych realizacjach? Oczywiście – tak. Z punktu widzenia semantyki (nauki o znaczeniach) językowy obraz świata może być więc traktowany jako pojęcie nadrzędne, bazowe o najszerszym zakresie. W jego obrębie funkcjonowałyby następujące warianty jako kategorie podrzędne: dyskursywny, medialny i tekstowy. Pragnę podkreślić, że nie wolno jednak przeciwstawiać dyskursywnych, medialnych i tekstowych obrazów świata językowemu. Tworzą one strukturę od siebie zależną, w której poszczególne warianty obrazów świata łączą się, motywują wzajemnie, uzasadniają wszystkie pozostałe.

Dyskursywny obraz świata to zatem uszczegółowienie JOS. Jest jego bieżącą w danym czasie konkretyzacją – dokonywaną zawsze z określonych punktów widzenia, głównie pozycji ideologicznych (światopoglądowych). Dyskursy stanowią bowiem społeczne systemy wiedzy, myślenia i mówienia. W tych konkretnych dyskursach jako formach debaty społecznej uczestniczą różne podmioty mówiące, reprezentujące zbieżne bądź odmienne interesy i punkty widzenia, a przez to systemy wartości. To właśnie w dyskursach dochodzi do głosu polaryzacja punktów widze-

MICHAŁ NINGER/SHUTTERSTOCK.COM

nia, mająca bezpośredni wpływ na proces rozumienia rzeczywistości – czyli tworzenia jej ujętych w języku dyskursywnych obrazów.

Modyfikacja

Medialny obraz świata to kolejny wariant językowego obrazu świata. Jest to aktualizacja JOS, która funkcjonuje jako główna cecha mediów i ich przekazów. Ponieważ dzisiejsza rzeczywistość kultury trudna jest do pełnego mentalnego ogarnięcia, media stały się główną formą tłumaczenia skomplikowanych zjawisk świata. Wszystkie media bowiem konstruują wyobrażenia rzeczywistości, tworzą właśnie ich obrazy oraz w znacznym stopniu (może nawet największym) wpływają na społeczną świadomość, organizują opinię publiczną, kulturową i społeczną pamięć, wartościując zjawiska świata – ogólnie mają ogromny wpływ na całościowy kształt postaw i poglądów uczestników współczesnej kultury.

Z kolei tekstowy obraz świata to najbardziej konkretna – bo istniejąca w danym tekście – jednostkowa aktualizacja powszechnego, uogólnionego językowego obrazu świata. Jest to przede wszystkim zindywidualizowane, kreatywne, twórcze (często artystyczne) uokretnienie oraz zmodyfikowanie składowych językowego obrazu świata. To innowacyjne, formalne lub semantyczne przekształcanie języka, służące kreowaniu nowych pojęć lub znaczeniowej reinterpretacji pojęć już istniejących. Trzeba jednak pamiętać, że wszelkie użycia kreatywne języka (tekstowe obrazy świata) muszą bazować na języku ogólnym – powszechnym językowym obrazie świata – inaczej teksty takie byłyby dla szerokiego grona odbiorców niezrozumiałe bądź zostałyby przez nich odrzucone. A zatem tak jak językowy obraz świata znajduje swoje uokretnienie w poszczególnych tekstach (tekstowych obrazach świata), tak każdy obraz tekstowy nawiązuje do nadrzędnej organizacji pojęciowo-werbalnej – czyli właśnie do językowego obrazu świata. ■

LOSONSKY/SHUTTERSTOCK.COM

Chcesz wiedzieć
więcej?

Bartmiński J., *Językowe podstawy obrazu świata*, 2009.

Bartmiński J. (red.), *Językowy obraz świata*, 2004.

Tokarski R., *Światy za słowami. Wykłady z semantyki leksykalnej*, 2013.